

O hodnotní theorii marxistické a o hodnotě vůbec.

Kritická úvaha na základě Masarykova díla: Otázka sociální.

Napsal Jan Koloušek.

»Otázka sociální« je pouze neúplný název díla Masarykova; k onomu titulu připojuje spisovatel hned doplněk, dosah jeho silně omezující: »Základy marxismu sociologické a filosofické«. Ale i v tomto omezení jest obsah spisu tohoto náramně široký: používá se v něm obrovské literatury národohospodářské jak různých směrů socialistických, tak i protisocialistických; vedle toho čtenář, který ze spisu chce míti náležitý prospěch, musí osvojiti si aspoň jakousi odbornou znalost základních moderních názorů filosofických a výsledků věd sociálních, zejména moderní sociologie.

Prof. Masaryk vykládá obšírně podle spisů Marxových, Engelsových a jich hlavních stoupců, jak nynější marxismus není pouze teorií hospodářskou, není jen naukou o třídním boji proletářstva proti kapitalistické buržoasii, nýbrž jak stal se pokusem úplného filosofického názoru na svět. Jeví se tu Marx (a po něm i vedle něho Engels) velikým a vlivuplným filosofem, filosofem, který projevil mohutnější působnost a vliv (hlavně na massy), nežli většina ostatních všeobecně uznaných filosofů německých. Marxův materialismus historický (»historický« je tu třeba zvláště silně vytknouti) snaží se vysvětliti veškerý řád světový a jestliže celé soustavy do krajních podrobností Marx sám (a s ním Engels) nevypracoval, jestliže se při tom Marx i Engels ponenáhlu vyvíjeli a postupně i opravovali, není tím řečeno, že by byli nevybudovali určitý systém filosofický; podobné zjevy pozorujeme také při ostatních filosofech. Právě na tomto filosofickém základě vybudovali potom Marx i Engels své nauky socialistické a národohospodářské (str. 2—4).

Nechceme se však schválně zde zabývat — z pochopitelných příčin — filosofickým vývojem Marxovým; postačí nám vytknouti zběžně jen, že Marx vychází z filosofické školy německé, že svým materialismem vědomě navázal na filosofa Feuerbacha, stoupence školy Hegelovy (z Hegelovy levice), ale že zrovna tak přiklonil se k francouzskému pozitivismu Comteovu *) a konečně vlivem Engelsovým přejal mnoho z darwinistického evolucionismu. Vidíme tu patrné filosofické vlivy všech tří kulturních národů, mezi nimiž Marx a Engels žili

Že různé tyto filosofické prvky nepodařilo se marxistům v soulad uvést, že z toho vznikly všelike osudné odpory, to sledovati nám zde nenáleží. Nicméně filosofický význam Marxův je veliký, a sluší uznati oprávněný jeho odpor proti upřílišněným spekulacím moderní filosofie německé. V tom směru také Masarykova Sociální otázka dobře oceňuje dílo Marxovo a vysvětluje se pouze z upřílišněné a do jisté míry až fanatické, orthodoxní víry tvrzení Fr. Modráčkovo (v Akademii III. 256), že »Masaryk křivdí Marxovi a Engelsovi tím, že redukuje jejich spisy na nízké vědecké niveau«. Že tak činí F. Modráček slovy rozhořčenými, příkrými a nevybíranými, sluší v zájmu vědecké diskuse jen litovati.

Ovšem Masaryk marxistického materialismu historického nepřijímá, ukazuje, jak tento názor je vědecky nemožný, jak se zaplétá do odporů i jak konečně v něm samém nastala krise. Marxovo vysvětlování je krajně primitivistické, t. j. vše je násilně zjednodušováno proti zřejmé skutečnosti samé. Tento primitivismus jeví se také v Marxových národohospodářských názorech, přese všechno tvrzení Marxových stoupců, že jejich socialismus je přesně vědecký. Složitě zjevy hospodářské na úkor pravdy zjednodušovány a z toho odvozovány důsledky, které se považují šmahem za vědecké, ačkoli by snadno rozumná úvaha o skutečných výjevech hospodářských nemožnost výkladů takových dokázala. Ale zde se stoupcům Marxovým nejedná již jen o vědecké přesvědčení, nýbrž zde to přesvědčení nahrazuje již víra. Místo střízlivých vědeckých důkazů nastupuje orthodoxnost (pravověrnost), která považuje již pochybnost za útok znesvěcující.

*) Marxův pozitivismus vyjádřen slovy: »Pojímat skutečný svět, přírodu, dějiny tak, jak se sám podává každému, kdo bez předchozích idealistických vrtochů k němu přistupuje . . . , nemilosrdně obětovati každý ideologický vrtoch, jenž se nedal uvést v soulad s fakty (Thatsachen — skutečnostmi), pojímanými ve vlastní a nikoli fantastické souvislosti.« Str. 74. (Engels Feuerbach, 43.)

Marxův primitivismus na druhé straně je čirým objektivismem, neuznává pořádně ani jednotlivcova vědomí, neuznává ani jednotlivcovy vůle; vědomí a vůli přisuzuje pouze celku — *masse*; to vědomí a vůle ta však jsou podmíněny a úplně určovány věcmi vnějšími a hmotnými. Příčina všeho dění se převádí na předměty mimo mne; co je ve mně — mé nitro —, to je pouze výrazem světa vnějšího. Z toho důvodu také, třebaž že řadí Marx národní hospodářství mezi vědy historické, nicméně nakládá s ním zrovna jako s vědami přírodními; jeho (a Engelsovy) zákony hospodářské slovou mu »přírodními« a proto také jim musí přiřítati podobnou neomylnou platnost jako zákonům přírodním, — ačkoli se nyní již všeobecně ví, že vlastně v národním hospodářství zákonů ve smyslu přírodovědeckém není a býti nemůže pro náramnou složitost a spletnost všech jevů hospodářských. (Srvn. k tomu »Otázku sociální« str. 84—98.)

Jak správně Masaryk podotýká, tento krajní objektivismus Marxův, toto vykládání všeho jen z věcí vnějších a nikoli zároveň z našeho nitra, z našeho myšlení, cítění a chtění, jeví se zvláště nápadně v Marxově rozboru *theorie hodnotní*. V hodnotě — (ovšem že v hodnotě směnné) — nevidí Marx nic subjektivního, nic, co by hlavně mělo činiti s nitrem člověkovým (nebo s nitrem lidí) nýbrž hledá v hodnotě pouze neosobní (»abstraktní«) práci, a práce ta má býti také zároveň měřítkem hodnoty té. (Soc. otázka str. 95, str. 261—264. *)

Sociální otázka zcela právem dovozuje, že práce sama jen hodnoty nezpůsobuje (str. 291, 292), nehledě ani k tomu, že práce se hodnotě ani za měřítko nehodí. Marx při tom ještě přílišný klade důraz na práci fysickou, nerozeznává náležitě jakost práce a přece jakost práce je tolik různá, že se ani navzájem různé výkony měřiti nedají. Jaké měřítko bychom upotřebili na vědeckou práci Newtonovu neb i samého Marxe vůči nejprostší práci nádennické? Zde viděti nejjasněji, jak nám měřítko práce duševní naprosto selhává. (Soc. ot. str. 303—311.)

Je potřebí uvědomiti si náležitě i s hospodářského stanoviska pojem hodnoty. »Sociální otázka« se tím dále nezabývá, nýbrž

*) Na faktu tom nemění nic výtky Fr. Modráčka v Akademii III., které uvedl na str. 250—253; ty pouze podružných věcí se dotýkají. Marxisté dosud pevně se drží dogmatu, že hodnota je úměrna práci, jak toho zřejmým dokladem je článek v témž čísle Akademie (III., str. 245—249) »Zum Wertproblem«, von Georg Hanisch.

více se pak obrací k pojmu jinému, který Marx si na základě toho skonstruoval, totiž k pojmu »nadhodnoty« (Mehrwert). Ale pojem nadhodnoty u Marxe odvozen právě logicky z jeho pojmu hodnoty. »Sociální otázka«, jejíž úkol patrně je více filosofický, mohla se arci spokojiti s podaným nahoře rozbořem Marxovy hodnoty, aby jen poukázala k jejím zásadním sporům a nesrovnalostem, ale se stanoviska národohospodářského nutno podati rozbor hodnoty podrobnější a obšírnější.

Především nutno vytknouti, že hodnota (ani směnnou hodnotu nevyjímaje) nesmí se stotožňovati s lidskou prací, že práce sama sice může míti a mívá hodnotu, ale že je mnoho práce úplně bez hodnoty i že je mnoho hodnot úplně bez práce, a také takových hodnot, při kterých práce má menší podíl nežli ostatní činitelé.

Abychom se o této pravdě přesvědčili, musíme napřed určit si aspoň přibližně, co si pod slovem hodnoty představovati máme. Hodnota je úsudek o **hospodářském** významu určité věci vnějšího světa nebo určitého výkonu lidského. Pravidelně se hledělo při hodnotném úsudku po většině jen na věci smyslné mimo nás a méně již na výkony lidí. Ale stačí uvést jen příklady pomoci lékařské nebo právnické, vyučování technického a jakéhokoli odborného i neodborného, výkony herců, produkce akrobatů a jiné (vše to ovšem za plat), aby se vidělo, že netoliko věci mají hodnotu, nýbrž i neodvisle od nich jisté výkony a služby lidí. Ale hodnotu mohou míti také věci pomyslné (ideální, imaginární) nebo věci považované za nadsmyslné. Jakkoli se to zdá divným, nicméně nutné je to připustiti: hodnotu má modlitba knězova za zemřelé (placené otčenášky), hodnota se přikládala ve středověku odpustkům (kupování jich; kolikeré hodnoty jsou založeny na pověře?), hodnotu má svědomí a přesvědčení (prodává se někdy), hodnotu má ctnost i stud (prostitute) atd. Se stanoviska kulturního, mravního i náboženského je sice toho co litovati, že věci takovéto vůbec nabyly hodnoty a že se staly předmětem obchodu, ale skutečnost je již taková a přísluší tedy i takovým věcem hodnota. (Na to vše, ovšem jen letmo, upozorňuje i Soc. ot. str. 291.)

Poněvadž mají zřejmě hodnotu věci mimo nás, namane se otázka, zdali nemají věci ty hodnoty také bez našeho vlivu, bez našeho působení, bez lidské práce (hlavně bez lidské práce fyzické). I na tuto otázku musí býti odpověď kladná: hodnota přírodních energií všeho druhu je toho dokladem, kromě uvedených již příkladů o vě-

cech pomyslných a nadsmyslných. Tak hodnotu mají stromy a plodiny vůbec vyrostlé z půdy bez péče lidské; hodnotu mají minerální bohatství (název sám to již ukazuje) uvnitř země; hodnotu mají vodní a jiné přírodou samou poskytované energie atd. Je sice pravda, že hodnotu při těchto věcech způsobily jisté právní řády, zejména právo vlastnické, ale jistě ne práce kterýchkoli lidí.

Na druhé straně lidská práce sama velmi často žádných hodnot netvoří, ač po případě to bylo i jejím cílem. Je pak proti tomu velmi mnoho zaměstnání lidských, která ani hodnot tvořiti nechtěla, ale která nicméně hodnotu vytvořila: Mnohý důležitý výrobní objev učiněn náhodou nebo za hravé činnosti;*) čistě vědecky jen badající učenci neměli a nechtěli ani míti cíle hospodářského a přece dospěli k výsledkům pro výrobu nad míru důležitým. — Jakou hodnotu vytvořil naopak alchymista, který mínil dobytí zlato nebo kámen mudrců, který také k tomu cíli utratil mnoho věcí hodnotných a zmařil po případě i svůj život neopatrným zacházením s různými chemickými výrobky svými? — Jakou hodnotu vytvářejí ti, kteří na př. ve výrobě zboží určitého opozdili se za modou a nemohou z té příčiny svých výrobků nijak odbyti? Jakou hospodářskou hodnotu konečně vytvářejí anarchisté činu, kterým na př. po důmyslné a nejnamáhavější práci a po nasazení vlastních životů se podařilo vyhloubiti podkop a vyhoditi do povětří velmi hodnotný výtvar jiné lidské práce a nákladného kapitálu?

Příklady uvedené postačují úplně k důkazu, že hodnotu nelze hledati pouze v práci lidské.

Co tedy hodnotu vytváří? K tomu cíli přidržíme se v národohospodářských učebnicích běžného rozdělení, že sluší rozeznávati hodnotu subjektivní, t. j. hodnotu, jakou věci nebo výkonu přiřadím vzhledem ke své osobě bez ohledu na ostatní společnost, a hodnotu objektivní, t. j. způsobilost jakýsi hospodářský úkoj vůbec způsobiti (buď že věci se dá určitým způsobem upotřebiti od kohokoli, nebo že slouží za prostředek k nabytí jiných věcí, na př. hlavně směnou — odtud hlavní forma této hodnoty: směnná hodnota.***) — Hodnota subjektivní je opět dvojitá: užitečná, když

*) Ba někteří národní hospodáři přímo hru a touhu po umění u primitivních národů považují za původ hospodaření a pokroku výrobního vůbec. Srov. »Prvotný stav hospodářský« od K. Büchera, přeloženo v Naší Době VI. str. 103., 104.

***) Srov. Dra. Eugena v. Philippovich: »Grundriss der politischen Ökonomie« II. vyd., str. 194—195.

věc anebo výkon se mi přímo hodí k ukojení potřeb, a výrobní nebo výnosová (Ertragswerth), když pomocí její mohu nabyti hodnoty jiné. Vidíme tu, že hodnota výrobní a výnosová velmi úzce je již spříbuzněna s hodnotou směnnou; neboť může mi býti v podstatě lhostejno, nabudu-li nové hodnoty výrobou nebo výnosem jiné hodnoty, — která se při výrobě po případě zničí nebo upotřebením ztráví, — či zdali si zjednám hodnotu potřebnou směněním za hodnotu, jíž právě sám nepotřebuji. — Tím již také vidíme, jak je dán přechod od jedné formy hodnoty ke druhé i jak vlastně základem vši hodnoty (i směnné) je hodnota subjektivní, což v dalším ještě podrobněji dolíčiti můžeme.

Hodnota subjektivní je soud s jedné strany o tom, jak se mi jistá věc (nebo jistý výkon) hodí, na druhé straně, jaké překážky k tomu cíli nutno překonat, abych mohl věci té upotřebiti. Věci nebo výkony lidské mají pro nás jen potud hospodářský význam, pokud jednak slouží k ukojení našich potřeb, ale pokud zároveň ukojení to není bez překážek, aneb jak úžeji se říká, bez obětí. Ukojuje vzduch vdýchaný sice také mé potřeby, voda volně tekoucí hasí mou žízeň, ale hodnoty těmto věcem nepřikládám, jelikož nic mi nepřekáží ani mne to žádné námahy nestojí, abych těchto věcí do vůle použil. Jakmile však musím jistou oběť přinést, abych tyto tak neodbytné potřeby ukojil, stávají se hned věci ony hodnotnými (voda na poušti, vzduch v dolech).

Je tedy hodnota cosi úplně subjektivního, patrně v mém nitru vznikajícího, jako že potřeby své a jejich naléhavost především ze svého nitra posuzovati musím a jako že zároveň i ve své mysli usuzuji o překážkách, které se staví na odpor mému úkoji. Ovšem není svět vnější bez vlivu na tento můj soud, jelikož je to vnějšek, kterého potřebuji k ukojení svých potřeb, a ze zevnějšího světa vyrůstají také překážky, v cestu tomu se stavící.

Pokud se hodnota odnáší k ukojení našich potřeb, je všeobecným zvykem (i v národohospodářských spisech) zvatí to užitkem. Ale název tento je příliš úzký: nejen věci (nebo výkony) užitečné nabývají hodnoty, nýbrž i věci patrně neúžitečné nebo přímo škodlivé ano ničivé mohou míti hodnotu. Hodnota se vytvořuje na př. z potřeby zdobiti se, ačkoli často při tom naprosto o užitku nelze mluvit (znetvořování lidských údů, užívání škodlivých ličidel a veliké množství jiných podobných zlovyků); hodnotu přikládají lidé požitkům uznaně škodlivým (pití kořalky, nemírné požívání opia, hovnění různým pu-

dům zvířeckým a t. d.), nebo konečně věcem ničícím (jed anebo střelná zbraň pro samovraha; látky výbušné anarchistům činu; když někdo za peníze najme si úkladného vraha, aby tím odstranil osobu překážející atd.). Správněji by tedy bylo nemluvit o užitku, nýbrž raději o způsobnosti potřeby naše (dobré či špatné či jen domnělé) ukojiti.

Také druhý moment určující hodnotu bývá pravidelně příliš úzce poznačován. Mluví se nikoli všeobecně o překážkách, nýbrž o nákladech,*) atsi jsou to náklady výrobní či náklad způsobený směnou hodnoty za hodnotu (věci za věc, věci za výkon, výkonu za věc, výkonu za výkon). Bude hnedle patrné, že i tu jest názvosloví příliš úzce voleno. Překážkami nesmíme rozuměti pouze odpor více méně hmotného rázu, nýbrž také překážky intelektuální a morální. Zcela jinou hodnotu bude míti poučení pro neznalého nežli pro toho, kdo již věci zpola rozumí, nebo konečně pro toho, komu se tím nepodává nic nového; kolik hodnotných soudů založeno je na př. v omylech! Zvláště morální překážky bývají hodnototvornými. Tak překonání hlasu našeho svědomí (podplácení všeho druhu), zapření přesvědčení (kupování voličů, zakupování parlamentu a veřejného mínění), potlačení studu a cudnosti, přestoupení daných příkazů, přemožení strachu z trestu: to vše může býti podnětem k vytvoření hodnoty. Sem sluší připočísti také ony překážky, které obsaženy jsou v pozitivních (v daných) právních rádech: v právu vlastnickém, v právu dědickém, v právu obligacním, ale i v právu rodinném a veřejném. Touž působnost projevují zvyky a obyčeje národní, vůbec veškeré názory lidu, tedy i náboženství.

Více ještě podle toho subjektivnost — vniternost — hodnoty vyniká z druhého momentu hodnototvorného, totiž z překážek stojících proti úkoji našich potřeb. Jak znamenitě a význačně se to objevuje na př. v biblickém podání, kde prvním lidem dovoleno bylo ze všech stromů požívat, pouze z jednoho bylo jim to zapovězeno; ale tím zákazem právě nabylo ovoce z onoho stromu hodnoty. Proto dosud význačno jest přísloví: »Zapovězené ovoce nejlépe chutná«. Patrné z toho, že i překážky tyto zase zpětně působí na potřeby samy: ukojení potřeb často je nalé-

*) O platnosti nákladové — jak to nazval J. Kaizl v Atheneu z r. 1889 — proti platnosti užitkové, kde se jedná o to: odvažovati sílu potřeby naší proti překážkám na odpor se stavícím.

havější, žádoucnější, je-li mu něco v cestě. Velmi často považujeme něco za velkou hodnotu jen proto, že nás to stojí mnoho obětí, třebas i jen domnělých; skutečný úkoj je pak sklamaním, vystřízlivěním. Jak značně hodnototvorným momentem jest zvědavost a touha po novotách, není potřebí dokládati.

Z předešlých příkladů již s dostatek jsme viděli, kterak veškeré duševní činnosti jsou súčasně při usuzování hodnotném: myšlení, cítění i chtění, a kterak složitý a zároveň čistě vniterný to proces; ovšem netřeba zvláště důrazně podotýkati, že i vnější svět má při tom svůj podíl. Že naše hodnotné usuzování je proces psychický, to našlo zrovna tak svůj průchod i při hodnotě směnné, a lidé nejprostší to také často velmi správně vycitují. Jako hodnota subjektivní je úsudek jednotlivcův, tak hodnota směnná je úsudek vytvořený od celé určité společnosti. Lidé postihli podle svého usuzování hodnotného, že totéž třeba různě pozměněné usuzování činí také druhí, že však potřeby zrovna tak jako překážky u těchto druhých jinak se objevují a tedy že také jiný bývá výsledek: jiná hodnota u nich. Odtud možnost směny a při pozdější dělbě práce a povolání i nutnost směny; jednotlivec neusuzuje již pouze o potřebě své a o obětech svých, nýbrž počítá také s potřebami a oběti cizími. Tím vysvětlíme si, proč často lidé hledí utajiti svůj úsudek hodnotný; charakteristické v tom směru je zajisté přísloví: »Kdo haní, rád by koupil.« Zrovna tak hledí suggerovati jistý vyšší hodnotný úsudek u toho, komu by věc anebo výkon rádi odbyli. Vzájemné ústupky, kompromisy a z toho vznikající výsledné úsudky celé určité společnosti vytvářejí pak také výsledné hodnoty: hodnoty směnné. Jak mnoho i v hodnotě směnné zbývá subjektivnosti, to dostatečně doloženo bylo příklady předešlými. V krátkosti poukazujeme tu jen na veliký vliv mody, mravnosti (na př. úplatnost, lehkost mravů atd.), vzdělanosti, pozitivního práva, národních obyčejů a ideálů, náboženství (e přece celý zvláštní náboženský průmysl v jednotlivých krajích) a jiných podobných činitelů, které hodnotu směnnou pomáhají vytvářovati, a to v obou směrech, i pokud se to týče potřeb a jich naléhavosti, i pokud máme zření k překážkám nastaveným proti těmto potřebám.

Z celého rozboru předešlého však je zřejmé patrná zvláště jedna věc, jak je totiž úsudek hodnotný, zejména pokud se týká hodnoty směnné, náramně složitým. Tím však stejně poznáváme pádnost výtky, kterou »Soc. otázka« činí marxismu, že je primitivismem, čili neoprávněným a násilným zjednodušováním velmi

složitých a spletitých jevů. Je ovšem při vytvořování hodnoty moment práce lidské velmi důležitým, neboť práce lidská překonává často, ba pravidelně dané překážky; ale práce lidská není ani vždy činitelem hodnototvorným, ani když jím je, není vždy činitelem jediným. Jakou máme přisuzovati hodnotu práci šťastného nálezce, kterému se podařilo objeviti lehkobyitelné přírodní poklady, jichž se sám zmocnil, a jakou hodnotu má úmorná práce uměleckého živnostníka, který nahotovil — velikým svým přičiněním a po případě i ohromným nákladem — věci velmi krásných, opravdu uměleckých, ale pro které změněný mezitím názor lidu (moda) pozbyl smyslu, které mu pak neodbyty zůstanou na skladě? A co máme říci o nákladných tovarech, na nichž bůh ví co je dělnického potu, které však zhotoveny byly starým, méně dokonalým a tedy nepoměrně drahým výrobním pochodem, když vyskytl se nový vynález, podle kterého tovary ty několikanásob laciněji se vyrábějí; určuje se také hodnota jejich podle dříve vynaložené práce? — Uvedeny byly zvláště ještě příklady tyto, abychom posoudili, jak práci hodnota se často jen podle jejího zdaru či nezdaru přisuzuje, i jak nelze bráti při tom náležitěho zřetele ani k jakosti ani k intenzitě této práce, i když práce tato tvoří podstatnou, po případě jedinou součást hodnoty. —

Ovšem Marx oním svým primitivismem nepobloudil sám, ani jej snad nevynalezl. Primitivismus byl již velmi mocně usazen před Marxem v národním hospodářství a tkví v něm ještě dosud přese všechny nedostatky a rozpory, na které narazil. Proto také nelze to vykládati Marxovi ani Engelsovi za zvláštní a jediné jich se týkající vadu. Naopak oni právě svým primitivismem takový přílišný důraz kladoucím na fysickou práci podmínili pokrok nejen v národním hospodářství, nýbrž v celém kulturním a mravním snažení naší doby — pokrok právě tím významný, že se ho účastnily nejširší vrstvy obyvatelstva, že právě společensky nejnižší stojící třídy pochopily svou hodnotu vlastní, třeba že jednostranně přeceňovaly své mozoly, způsobené namáhavou tělesnou prací a přehlížely nebo nedoceňovaly snad jiná zla kromě toho je hubící. Tuto působivost a tento vliv hodnotní theorie Marxovy slovy velmi pěknými vystihuje právě »Sociální otázka« (str. 353—357) i poukazujeme znova k tomu, kterak nespravedlivá je výtka, že »Sociální otázka« Marxovi a Engelsovi křivdí.

Jakkoli subjektivnosti hodnoty nelze odpírati a jakkoli duševní prvky v úsudku hodnotném zcela zřejmě se dají postihnouti: totiž

způsobilost věci nebo výkonu ukojiti potřeby a proti tomu se naskytající překážky kteréhokoli druhu, přece zůstává vyložení hodnoty nanejvýše obtížným úkolem. Nejedná se přece pouze o to, že věc anebo výkon vůbec hodnotu má, nýbrž dále o to, jak veliká je ta hodnota. Hodnoty jsou veličiny a jako veličiny jsou i měřeny a měřítko hodnoty nabývá pak subjektivního výrazu v ceně, totiž ve množství jisté hodnoty, kterou musím výměnou dáti za hodnotu jinou. Kterak tedy hodnoty proti sobě odvažujeme, oceňujeme? Proč určitá hodnota je dvakrát nebo třikrát větší nežli hodnota druhá?

Odpověď úplně uspokojivou na tyto otázky nelze snad dosud ani dáti. Novější národohospodářští spisovatelé (Schäffle, zejména však v. Wieser, Menger, Böhm-Bawerk a j.) snaží se vyložiti velikost hodnoty jednak z t. zv. mezního užítku (Grenznutzen), jednak z velikosti obětí potřebných k nabytí statku (podle nich jsou to hlavně náklady na statek vynaložené) *) Když totiž nám je dáno určité množství statku, můžeme jím ukojiti určité potřeby až po jistou míru (ukojování potřeb má ovšem své určité stupně); patrně prý statku toho použijeme k ukojení našich potřeb tak, aby především nejnaléhavější z nich a nejvyšší jich stupně byly ukojeny; význam, který pak statku tomu přiřkládáme, řídí se podle nejnižšího stupně, na jehož ukojení dané množství statku ještě vystačuje, neboť kdybychom se musili nějaké části statku toho vzdáti, odpadl by právě jen úkoj toho nejnižšího stupně potřeby — a my přece hodnotu statku posuzujeme v celku: každé stejné částici jeho přiřkládáme také stejnou hodnotu. To tedy je, co zoveme užítkem mezním jistého statku. Na druhé straně, když se nám jedná o to nabytí jistého statku, odvažujeme, co bychom za statek musili obětovati, jakého mezního užítku bychom se musili vzdáti na opatření tohoto statku. Tu se nám tedy objevuje proti sobě ona platnost užitková proti platnosti nákladové.

Nebudeme se dále pouštěti do podrobnějšího výkladu celé této theorie hodnotné. Za maličkou vadu jen považovati možno zde přílišnou úzkost názvosloví. Již nahoře jsme viděli, že nedobře je zváti ukójování potřeb užítkem, zrovna jako nelze překážky těmto potřebám čelící vyčerpáti snad potřebným nákladem. Ale to je celkem výtka vedlejší. Hlavní je, že ani tu není bezpečného měřítka pro určování hodnoty. Jak se různí lidé různě přece dívají na onen

*) Již v dřívějším jsme se zmínili o názvosloví J. Kaizlově: platnost užitková proti platnosti nákladové.

mezní užitek. Abych mohl určití mezní užitek jistého statku, k tomu mi nestačí jen znáti a úplně si uvědomiti své nynější potřeby a jich různě silné stupně, nýbrž tu bych musil uvažovati také o budoucích svých potřebách; neboť hospodařiti znamená právě mysliti a starati se do budoucnosti. Zrovna tak se to má s oceňováním obětí; také tu nesejde jen na obětech, které jsem musil podniknouti, nebo které zrovna podnikám, nýbrž také na těch, které budu nucen podniknouti. Jak viděti, prozíravost do budoucna má tu převeliký vliv na hodnotný úsudek. Že na ten úsudek bude a musí míti vliv vůbec veškerá povaha usuzujícího, jeho rozumové a mravní schopnosti, netřeba ani již znova uváděti. Neboť proč se říká o někom: »Pro toho peníze nemají ceny«? — Že hodnota má do sebe velmi mnoho spekulativního rázu, toho nejlepším dokladem jsou hodnoty bursovní; vždyť jsou to často hodnoty úplně smyšlené. — Určité pevné stupnice potřeb snad ani u jediného člověka by se nepodařilo sestaviti a zrovna tak není možno najíti stupnici obětí; člověk bývá každou chvíli jinak vnímavý ke svým nedostatkům a také podle nálady zcela jinak oceňuje namáhání a pohodlnost; nepohodlnější člověk mívá chvíle nálady povznesené, ve kterých mu třeba těžké namáhání bývá hračkou, a naopak na nejčinnějšího případnou okamžiky ochablosti, ve kterých pohodlnosti dává až nevysvětlitelný průchod. — Že i s těmi stupni potřeb samých to není tak bezpečné, toho dokladem je ona dobře známá zkušenost, která došla výrazu v přísloví: »chuť při jídle roste«. A jak překážky rostoucí zpětně zase účinkují na intenzitu potřeb, jak potřeby stupňují po případě, o tom již v předešlém bylo jednáno.

Jakkoli tedy zdánlivě snadně vysvětluje se velikost hodnoty z onoho mezního užítku a na druhé straně z nákladu, přece je tu spleť procesu toho vlastně zahalena jen slovy a při důkladnějším rozboru slov těch veškerá ta obtíž se objeví znovu. Tolik však je zřejmo i z toho rozboru, jak každý hodnotný úsudek je pořáde silně subjektivní i jak o nějaké objektivnosti hodnoty — leda ve smyslu velmi omezeném — nemůže býti řeči.

Jestliže tedy vědecky názor marxismu o hodnotě se naprosto držeti nedá, odpadá patrně také Marxova nadhodnota, která je tvořena jeho nadprací (Mehrerwerth, Mehrarbeit). Podle Marxe vzniká nadhodnota tím, že se vynaložily peníze (P) za zboží (Z) $P = Z$ a že pak cirkulačním procesem (obchodem anebo jiným oběhem) toto zboží se vymění za více peněz, tak že bude $Z = P + p$. Ono zboží je však podle Marxe hodnotou, plynoucí z práce; podnikatel,

který tu práci koupil, patrně platil za ni méně, nežli jest její hodnota, která se rovná prodejní ceně zboží $P + p$. O ono p jsou tedy dělníci při tomto cirkulačním procesu zkráceni od podnikatele, čili jinými slovy: plat, který za práci dostali, stačil by pouze na kratší dobu pracovní, přinutil tedy podnikatel své dělnictvo k delší době pracovní, tedy k nadpráci. Poněvadž jsme viděli, že náhled, jakoby práce byla jediným činitelem hodnototvorným, je neudržitelný, patrně také je neudržitelná celá nauka o nadhodnotě a o nadpráci. Na této nauce však postavil Marx svou nauku o vykořisťování dělnictva od podnikatelů. Padá tím snad také tato nauka? Či nebývají snad dělníci od podnikatelů vykořisťováni? Ovšem že bývají a nejen od podnikatelů, nýbrž i od jiných lidí třeba nic nepodnikajících — a někdy možná od těch i více než od podnikatelů, — ale vykořisťování to plyne z jiných příčin a nikoli z toho důvodu, že by existovala nějaká marxistická nadhodnota nebo nadpráce. Příčiny vykořisťování dělnictva i vůbec proletářstva mohou vězeti v různých právních zřízeních, mohou spočívat v poměrech výrobních anebo směnných, mohou býti založeny ve sterých jiných mnohotvárných příčinách; vůbec nedají se vyložit tak jednoduše, jak toho Marx svým primitivistickým způsobem chtěl docílit.

Marx a Engels z celého národního hospodářství přespříliš kladli důraz na výrobu, jelikož ve všem jen viděli fysickou práci lidskou; všímali si snad ještě trochu směny, ale tím není přece zdaleka národní hospodářství vyčerpáno a proto také ani neviděli všech vad společenského zřízení ekonomického, a které skutečně viděli, na ty opět přes míru všechno zlo svalovali. Charakteristické je, jak se Marx vyslovoval proti strojům, a přece stroje jsou, musí býti a jistě budou k tomu, aby člověku zpříjemnily práci, aby mu ji usnadnily, ukrátily, po případě aby jistá člověka nedůstojná a proň příliš těžká fysická zaměstnání s něho úplně sňaly. Jen stroje a sice stroje hnané přírodními energiemi umožňují a umožnily již zkrácení doby pracovní, jak to znamenitě ukázaly zkušenosti ve Švýcarsku a jinde, kde zavedena byla maximální pracovní doba. Ovšem jsou jisté vady při pracování se stroji, ale po většině jsou to vady dobře odstranitelné.

Pro posouzení Marxovy theorie hodnotní předešlé úvahy mohou postačiti. Omezenost místa nedovoluje pouštět se do další kritiky celého národohospodářského systému Marxova. Ještě jednou však nutno podotknouti, že socialismus tím nemůže býti ještě nikterak odbyt, když se ukázala jeho theorie hodnotní nesprávnou.